

BİLGİ ÇAĞINDA EĞİTİM KURUMLARINDA REHBER ÖĞRETMENLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIĞIN ÖNEMİ

Şüheda ÖZBEN

D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi - İZMİR

ÖZET

Günümüz insanının bazı sorunları bilim ve teknolojiadaki değişimlerden gelmektedir. Çağımızın karmaşası içinde kitle iletişim araçları ve medyanın etkisiyle anomiyi, yabancılaşma ve değerlerin alt üst olması bireyin çıkmazlarını, bunalımlarını, anlaşılma sorunlarını arttırmaktadır. Ortaya çıkan bu kişisel sorunların yanı sıra bireyin tanınmasına, yeteneklerine yönlendirilmesine, yeni ortamlara uyum sağlamasına, eğitsel ve mesleki sorunlarının çözümüne yardım edilmesi gerekir.

Bu olumsuzlukların arasında ruh sağlığı bakımından dengeli, huzurlu ve mutlu bireylerin yetiştirilmesi güncelliğini korumaktadır.

Burada eğitim kurumlarının öğrenci kişilik hizmetleri önemi, rehber öğretmen ve psikolojik danışmanın özellikleri, görevleri, yetiştirilmesi ve geleceğin insanının bazı özellikleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Rehberlik ve psikolojik danışmanlık, ruh sağlığı

ABSTRACT

Today some of the problems people face with can be explained due to the changes that occur in science and technology.

Anomie, alienation and changing of values caused by the adverse effects of mass communication and media bring about the need for understanding human problems.

Aside from these problems the assessment of abilities of individuals and their adjustment to new environments, their educational and career needs are problems that should be helped with.

Considering the needs mentioned above the importance of maintaining people's mental health becomes an important issue that should be dealt with.

In this paper, the importance of counseling in educational settings, training of counselors and their roles are discussed.

Key words: Guidance and counseling,, mental health

GİRİŞ

Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler hızla sürmektedir. Bu gelişmeler bireyi, bireyin benlik ve kişilik özelliklerini, toplumsal yaşamı ve insan ilişkilerini değiştirmektedir. Bireyin sorunlarının kaynağı bu değişimdedir. Çağımızın karmaşası içinde bireyin çıkmazları ve bunalımları artmakta, değerlerin alt üst olması ile amaçlar belirsizleşmekte ya da önemini kaybetmektedir. Kitle iletişim araçları ve medyanın oluşturduğu normsuzluk insan ilişkilerini bozmakta ve bireyi kendisine yabancılaştırmaktadır. Bu olumsuzlukların arasında, ruh sağlığı bakımından dengeli huzurlu ve mutlu bireylerin yetiştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu nedenle burada eğitim kurumlarındaki psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi, bunu yapacak olan psikolojik danışman ve rehber öğretmenin yetiştirilme koşullarının belirlenebilmesi ile ilgili olarak aşağıdaki konular üzerinde durulacaktır.

TOPLUMLARIN DEĞİŞİMİ VE BİREYE OLAN ETKİLERİ

Bilindiği gibi günümüzde toplumlar hızla değişmektedir. Toplumların bu değişimini bilim, teknoloji, ekonomi ve iletişim alanındaki gelişmeler hızlandırmaktadır. Bu çağın bilgi çağı, toplumların da bilgi toplumu olacağı açıktır. Çağdaş toplumun yapısındaki değişimle birlikte anomiyi ve kültürel yabancılaşma artmaktadır. "Anomiyi birey ve toplum yaşamındaki bunalımlı bir durumu ifade eder. Dolayısıyla, anomiyi toplumda ve bireyde ölçü ve değerlerin çökmesi ya da amaç ve ülkü yoksunluğu sonucunda oluşan dengesizlik durumudur." (Bayhan, 1997 : 7).

Kuşaklar arasındaki çatışmanın bir nedeni de anomidir. Genç ve yetişkin kuşak arasındaki sorunların kaynağı budur. "Bireyin bu hızlı değişimler ortasında yeni yaşam koşullarına, yeni sorunlara, yeni kavramlara ve değer hükümlerine hızlı bir uyum sağlaması gerekir." Birey yeni şeylere uygun yeni tavırlar, yeni roller ve yeni çalışma yöntemleri geliştirmek zorundadır." (Tan: 1982 : 81).

Çağımızdaki hızlı gelişimler toplum içindeki ve toplumlar arasındaki etkileşimi daha yoğunlaştırmış, bunun sonucu da insanlar birbirinden çok farklı değerler ve anlayışlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu şekilde her yaştaki insan için yaşam karmaşık bir hale gelmiş, bireylerin kendi gelişmelerine ve gereksinimlerine en uygun durumları ve olanakları seçmeleri zorlaşmıştır. (Aydın: 1998 : 1).

Çağımızdaki hızlı değişim bireylerin seçebilecekleri iş ve meslekleri de etkilemiş; bazı meslekler önemini kaybederken yeni meslekler doğmuştur. Bireylerin kendilerine en uygun meslekleri seçmeleri önemli ölçüde zorlaşmıştır.

Yeni gelişimlere uygun olarak eğitim programları da geliştirilmiştir. Bu durum öğrencilerin kendilerine uygun ders, kurs, eğitsel kol, bölüm, program ve bir üst okul seçmelerine de yansımıştır.

Bireylerin hızla değişen ve karmaşık hale gelen toplumda, ortaya çıkmakta olan sorunlarla baş edebilecek ve durmadan değişen çevresine uyum gösterebilecek kimseler olarak yetiştirilmeleri gereği daha çok hissedilmektedir. Bu insan, ancak kendini gerçekleştirebilen insan olabilir. Rogers'a göre:

KENDİNİ GERÇEKLEŞTİREN İNSANIN ÖZELLİKLERİ

a) Yaşantılara Giderek Daha Fazla Açık Olma:

Birey çevreden ya da organizmadan gelen her türlü uyarıyı hiçbir sansüre tabi tutmadan, bozmadan, çarpıtmadan, veya ayıklamadan olduğu gibi alabiliyorsa yaşantılara açık bir kimsedir. Yaşantılara açık insan, kendini anlamaya ve tanımaya daha yatkındır. Kendinde neler olup bittiğini fark edebilir, korku, çaresizlik, ıstırap gibi duygularını rahatça yaşayabilir. Gerçeği olduğu gibi algılayabilir, olanı olduğu gibi görür, olmasını istediği gibi değil. Algının bozukluğu bir sağlıksızlık işaretidir. Sağlıklı insan bilinmeyenden, yeni ve değişik yaşantılardan korkmaz, onları arar hatta çekici bulur.

b) Giderek Daha Varoluşsal Bir Biçimde Yaşama:

Bu her dakika tam olarak yaşama isteğidir. Savunma halinde olmayan bir kimse için her dakika yeni bir andır, daha önce hiç varolmamıştır. Şimdiki zamanı iyi değerlendirmek benliğin ve kişiliğin yaşantılardan, deneyimlerden, oluştuğu gerçeğini görmektir. Varoluşsal yaşam sürme, yaşantı sürecine katılmaktır, onu kontrol etmek değil.

c) Organizmaya Daha Fazla Güvenme:

Bireyin organizmasından gelen uyarıcılara önem vermesi ve kendisini en iyi davranışa götüreceği bir yol olarak organizmasına güvenmesidir.

d) Daha Tam Olarak Fonksiyonda Bulunma:

Bu, daha tam olarak yaşama, duyma, algılama ve düşünmedir. (Kuzgun: 1995 : 126-128)

GELECEĞİN İNSANININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Rogers gelecekte çok değişken bir dünyada yaşayacak olan insanın bazı özelliklerini belirlemiştir. Bunlar:

- Hem iç hem de dış dünyaya açık olmak.
- Otantiklik arzusu.
- Bilim ve teknolojiye karşı şüphecilik.
- İnsan olarak bir bütün olma arzusu
- Samimiyet isteği.
- İnsanlarla bir sürece girme.
- Başkalarına özen gösterme.
- Doğaya yakın olma tutumu
- Kurumlara karşı olma.
- İçindeki otoriteye güvenme.
- Maddelerin önemsiz olması
- Maneviyat arayışı. (Jones-Richard Nelson; 1982 : 31)

Geleceğin insanı "iyi yaşamın" nasıl olması gerektiği konusunu da sorgulayacaktır. Rogers'a göre iyi yaşam bir durum değil, bir süreçtir, bir gidiş yönüdür. Varılan bir nokta değildir. İyi yaşam bireyin seçme özgürlüğüne sahip olup da seçtiği gelişme yönüdür.

Günümüzde yeni üretilen bilgiye ulaşmak sorun olmaktan çıkmıştır. Gelişen iletişim teknolojisinin yardımıyla uydu aracılığıyla haberleşilmektedir. Televizyon, telsiz, telefon, faks ve bilgisayar sistemleri, internet ve basın aracılığıyla iletişim son derece hızlanmıştır. Bilgi toplumunda insan bilgiye ulaşma yollarını, bilgiyi sınıflandırmayı, üretebilmeyi, paylaşabilmeyi, değişen ortamlara uyum sağlayabilmeyi öğrenmek zorundadır. Bu toplumda bilgi teknolojilerini rahatlıkla verimli bir biçimde kullanabilen, yaratıcı, girişimci, üreten, yenilikçi, bireysel sorumluluk sahibi, kendisini gerçekleştirmiş olan, sürekli kendisini yenileyen insanlar başarılı olacaklardır. (Özgüven ; 1999 : 17).

BİLGİ ÇAĞINDA PSİKOLOJİK YARDIMIN ÖNEMİ

1. Öğrenci kişilik hizmetleri

Hangi çağda yaşanırsa yaşansın eğitim kurumlarında vazgeçilmez hizmetlerinden birisi de öğrenci kişilik hizmetleridir. Bu hizmetler öğrencilerin barınma, beslenme, sağlık, serbest zamanları değerlendirme gibi ihtiyaçları giderecek yardımlar yanında onların gizil güçlerini geliştirme, yetenek ve ilgilerine uygun okul ve meslek seçme, insanlarla daha iyi ilişkiler kurabilme gibi, kişilik gelişimine ve çevreye uyuma ilişkin sorunların çözümü için yapılacak yardımları da kapsamaktadır. Bu hizmetlerin amacı öğrencinin eğitim ortamından en yüksek düzeye yarar sağlayabilmesi için gerekli imkanları hazırlamak ve varolan engelleri kaldırmaktır. (Kuzgun; 1995 :2-3). Eğitim kurumlarında rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri öğrenci kişilik hizmetlerindedir.

2. Rehberlik hizmetleri

Rehberlik çeşitli yönlerden tanımı yapılan bir etkinliktir.

Rehberlik sorunlarını çözmesi ve içinde yaşadığı toplumun özgür ve sorumlu bir üyesi olabilmesi için bireye yardımcı olabilecek deneyimler kazandırma programıdır. Rehberlik aynı zamanda bireye kendini ve çevresini anlaması ve bu yolla gizil güçlerini kullanabilmesi için yapılan yardım sürecidir.

Yine rehberlik bireye kendisini anlaması, çevredeki olanakları tanınması ve doğru kararlar vererek özünü gerçekleştiren bir kişi olarak gelişebilmesi için yapılan sistemli ve profesyonel bir yardım sürecidir.

Bu tanımlar doğrultusunda şunu söyleyebiliriz. Rehberlikle bireyin kendisini tanınması, çevresinde kendisine açık olan fırsatları öğrenmesi, gizil güçlerini geliştirmesi ve çevresine uyum yapması amaçlanmaktadır. (Kuzgun; 1995 : 3-5).

Rehberliği gerekli kılan bireysel nedenlerin en önemlisi "anlaşılma sorunu"dur. Dinamik, gelişen ve değişen bir canlı varlık olarak birey yaşamın bütün durumlarında "anlaşılma sorunu"nu ortaya koymaktadır. Bireyin anlaşılması hem kendisi için hem de diğerleri için bir gereksinim ve sorundur. Kendisi ana-baba, öğretmen, yönetici vb tarafından anlaşılma, yaşamın zaman içinde ve bütün durumlarında söz konusudur. (Özoğlu; 1982 : 82).

Rehberliğin ortaya çıkmasını gerektiren bazı gelişmeleri şöyle sıralayıp açıklayabiliriz:

(a) Meslek seçiminin zorlaşması, meslek çeşidinin artması ve uzmanlaşma ile seçeneklerin çoğalması nedeniyle kişinin meslekleri değerlendirerek kendisine uygun olanı seçebilmesi için mesleki rehberlik gereklidir.

(b) Bireyler arasındaki farklar, farklı öğretim programlarına, uygun öğrencilerin yetiştirilmesi için psikolojik incelemelerin yapılması ve öğrencilerin niteliklere uygun programlara kendiliklerinden yönelmelerini sağlayacak profesyonel yardım hizmetlerine gerek vardır.

(c) İlerici eğitim anlayışının benimsenmesi ile öğretmen, öğrencisinin her türlü gelişim sorunu ile ilgilenme ve öğretim etkinliklerini onun ilgi ve ihtiyaçlarına uyarlama sorumluluğunu duymaktadır.

(d) Demokratik toplumlarda bireylere tanınan seçme özgürlüğü, doğru karar verme sürecinde bireye yardım gerektirir.

(e) Demokratik yaşamın karar verme gücüne sahip bireyler gerektirmesi.

(f) Eğitimde bireylerin duygusal yönüne verilen önemin artması.

(g) Psikometride gelişmeler.

(h) Akıl sağlığına verilen önemin artması rehberlik hizmetlerini gerekli bir duruma getirmiştir. (Kuzgun ; 1995 : 9-12)

PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK HİZMETLERİNİN ÖĞRENCİLERE KATKILARI

1. Bireysel değerlendirme, psikolojik danışma ve bilgi verme gibi öğrencilere yönelik temel hizmetler yolu ile bireyin kendisini ve çevresini, genel ve özel yeteneklerini, ilgilerini güçlü ve zayıf yönlerini, öğrencileri tanımalarına olanak verir.
2. Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri bireyin gerçekçi "ben" kavramını geliştirmesinde etkilidir.
3. Mesleki rehberlik, bireyin kendi yetenek, ilgi, beklenti ve koşullarına en uygun bir meslek seçmesine ve hazırlanmasına yardım eder.
4. Eğitsel rehberlik hizmetleri öğrencilerin okul eğitim programlarında kendi yönelim amaçlarına en uygun ders ve branşları seçmelerine yardımcı olur.
5. Özel eğitim hizmeti görececek çocukların belirlenmesini sağlar. (Özgüven; 1999 : 47)

Rehber öğretmen

Her öğrenciye ait önemli bilgileri toplamak ve bilmek, okullardaki farklı eğitim programları ve özelliklerini bilmek, bu programları ve dersleri öğrencilere etkili bir biçimde tanıtmak, öğrenciler için yönlendirme ve duruma alıştırma programı hazırlamak ve yürütmek gibi görevleri üstlenir. Ayrıca öğrencinin zamanını planlamasına; etkili çalışma tekniklerini, not tutma tekniklerini ve kaynaklardan etkili bir biçimde yararlanma yollarını öğrenmelerine yardım edebilir. (Özoğlu; 1982 : 98-108)

Ülkemizde 4306 sayılı yasa ile ilköğretim 8 yıla çıkarılmış ve 8.sınıf "yöneltme sınıfı" olarak kabul edilmiştir. Yöneltilmenin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerince destekleneceği belirtilmiştir. Bu durum okul rehberlik hizmetlerinin önemini arttırmıştır.

PSİKOLOJİK DANIŞMA (COUNSELİNG) HİZMETLERİ

Amaç: Bireyin yetenekleri, becerileri, ilgileri, tavırları, güdüleri, kişisel ve duygusal problemleri konusunda kendisini daha iyi anlaması ve kendi kendisine kararlar alabilir, problemlerini çözebilir hale gelmesini sağlamaktır.

Psikolojik danışma: sözel ve sözel olmayan iletişim yolları ile tanışmanın ve danışan arasında karşılıklı fikir, tutum ve duygusal etkileşime olanak veren ve bireyin problemine çözüm yolu bulunmasını, tutum ve davranışlarında değişiklik meydana gelmesini amaçlayan bir süreçtir. (Özgüven ; 1988).

Danışma psikolojisinin asıl odak noktası ciddi sorunları olan kimselerden daha çok, hafif sorunları olan kimselerin gereksinimleridir.

Psikolojik danışma bir yardım ilişkisidir. Bu ilişki empatik anlayış, danışanın kendi yaşamını yönlendirme potansiyeline saygı ve tutarlılık, ya da içtenlik gibi özellikler gerektirir. Psikolojik danışma bir dizi etkinlik ve yöntemi içerir. Danışanların yaşamları ile daha iyi baş edebilmeleri için onların benlik kavramlarını ve davranışlarını keşfetmelerine, anlamalarına ve değiştirmelerine yardım etmek gibi amaçların doğası psikolojiktir.

Danışma psikologlarının profesyonel amacı, yalnızca ağır psikolojik sorunları olanların değil, uyum sorunu olan tüm insanların psikolojik gelişimini desteklemektir.

Danışanın psikolojik danışma ihtiyaçları:

- İnsan olarak değerli olduklarının kabul edilmesi.
- Saygı duyulmak.
- Anlaşıldığını hissetmektir.

Yardım, bireye çeşitli seçenekleri tanıtmak ve en uygun olanı seçmesi için gerekli değerlendirmeyi yapabilecek hale gelmesine çalışmaktır. "Kendimizi olduğumuz gibi edene kadar gerçekten değişim süreci içine giremeyiz." diyen Rogers yardım ilişkisini kendini kabul ve psikolojik etkileşime dayandırmaktadır. Danışmanlar, kendilerini, karar vermelerinde, plan yapmalarında veya sorunlarını çözmelerinde danışanlarına yardımcı olan birer kaynak olarak görürler. Ortaöğretim kurumlarındaki danışmanlar öğrencileri mezuniyet sonrasında yapmak istedikleri ile yapabilecekleri konusunda aydınlatırlar. Öğrencilere farklı meslekler hakkında bilgi verirler ve aynı zamanda onların kendi ilgi, yetenek ve kişilik özellikleri hakkında bilgi edinmeleri için değişik kendini değerlendirme yöntemi kullanırlar. (Eisenberg ve Delaney; 1993 : 11). Bu noktada psikolojik danışma ile psikoterapi arasındaki farkı belirtmek gerekir. Psikoterapi daha derin kişilik ve uyum sorunları ile ilgilenirken psikolojik danışma durumdan ve çevreden gelen daha güncel güçlüklerle ilgilenir. Psikolojik danışmanın duygusal içeriği daha azdır. Psikolojik danışma okullarda ve çeşitli sosyal kurumlarda verilen bir psikolojik yardım hizmetidir. Psikoterapide teşhis ve tedavi esastır; psikolojik danışmada ise bireyin gelişimi ve kendini gerçekleştirme önemlidir. (Kepçeoğlu; 1986 : 164)

Psikolojik danışmanın özellikleri:

Etkili yardımcıları amaca ulaşma konusunda başarılıdır. Açık dürüst ve yardım edici bir ilişkiye girebilirler. Danışmanlar saydam ve güvenilir kişiler olup dürüst ve açık sözlüdürler. İlişkilerinde dikkatli ve saygılıdır. Danışanları kendi ihtiyaçlarının doyum aracı olarak kullanmazlar. Uzmanlık alanlarında özel bir bilgiye sahiptirler. Danışanları anlamaya çalışırlar. Etkili bir danışman çağdaştır ve insan davranışları ile ilgili bir dünya görüşüne sahiptir. İnsanların kendilerini anlamalarında ve "ben kimim" sorusuna savunmasız bir tepki göstermelerinde yardımcı olacak becerileri vardır. (Eisenberg ve Delaney; 1993 : 14-19).

Özgüven'in belirlemelerine göre danışmanların istendik kişilik özellikleri: Duygusal kararlılığa sahip olmak, zeki olmak, empatik bir anlayış ve sezgi sahibi olmak, fikirlerinde eşnek ve önyargılarından arınık olmak, başkalarını dinlemeye, anlamaya ve yardım etmeye istekli olmak, antisosyal ve düşmanca duygulara sahip olmamak, sorunları olduklarından çok basit ve önemsiz görme eğiliminde olmamak, sır saklamak gibi niteliklerdir. (Özgüven; 1998 : 180-182). Bu özelliklere anlayışlık, sempatiklik, dostça davranma, esprili olma, kararlılık, sabırlılık, objektiflik, içtenlik, naziklik, toleranslılık, insanları sevme ve sayma, insanları anlayabilme, bağdaşım içinde olma, insanı her zaman değerli bir varlık olarak görme gibi nitelikler de eklenebilir. (Kepçeoğlu; 1986 : 222).

Rehber öğretmen ve psikolojik danışmanın yetiştirilmesi:

Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkililiği danışmanların bu alanda iyi yetişmiş olmalarına bağlıdır. Danışmanın gördüğü mesleki eğitim, görüşmede benimsediği yaklaşım, izleyeceği yöntem yararlanacağı araç ve teknikler, görüşmenin nasıl yürütüleceğini belirler (Özgüven ..... 180-182). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık her insanı olduğu gibi kabul etmeyi, değerli bulmayı, sevmeyi ve onlara saygı duymayı ve onun için yardıma gönüllü olmayı gerektirir. Bu görevi yapacak olan birey, doğal olarak demokratik bir toplumda yetişebilir. Çünkü demokratik eğitim ve yaşam biçiminde her bireyin değerli, haklar ve ihtiyaçlar yönünden eşit olduğu görüşü bulunmaktadır. Gelişmeler genellikle, demokratik bir anlayışla, insanın özgürlüğüne, değerine, kendisi için karar verme hak ve sorumluluğuna ve özetle insana saygıya doğru, hümanistik yani insancıl doğrultuda ilerlemektedir. (Kepçeoğlu; 1986 :91). Kişinin kararlar verebilecek uygun seçimler ve planlar yapabilecek düzeyde bir gelişim göstermesi bağımsız bir kişilik kazanması ailede, özellikle okulda demokratik bir eğitim ve rehberlik uygulamasını gerektirir. (Bakırcıoğlu; 1982 : 9).

SONUÇ

İnsanın çağlar boyunca rehberlik ve psikolojik danışmanlık gereksinimi süregelenmiştir, bundan sonra da sürecektir. İnsanın yaşamı irili ufaklı sorunlarla doludur. Bunların bir kısmını insan kendi kendine çözebilir, bir kısmında da yardım alır. Anlaşılacak, kendini bilmek, sağlıklı seçimler yaparak gelişmek, kendini gerçekleştirmek ve özgürleşmek insanın eskimeyen sorunlarıdır. Her geçen gün insanlar arasındaki iletişimsizlik artmaktadır. Eğitim kurumlarında eğitsel, mesleki ve kişisel sorunlarla ilgili rehberlik ve psikolojik danışmanlık yardımları giderek daha önemli, gerekli ve zorunlu bir duruma gelmektedir.

Geleceğin rehber öğretmeni, danışmanı doğal olarak demokrasiyi bir yaşam biçimine dönüştürmüş bir birey olabilir.

KAYNAKLAR

- Aydın, Suat. Eğitimde Uygulamalı Rehberlik, 3. Baskı, Ankara, Barış Yayınevi 1998.
- Bakırcıoğlu, Rasim. Rehberlik, Ankara, Bakırcıoğlu Yayınları-2 , 1982.
- Bayhan, Vehbi. Anomi ve Yabancılaşma, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Einsenberg Sheldon ve Daniel J. Deloney. Psikolojik Danışma Süreci, (Çev.) Nihal Ören ve Mehmet Takkaç, İstanbul, M.E.B Yayınları, 1993.
- Jones-Richard Nelson. Danışma Psikolojisi Kuramları (Ed.) Füsun Akkoyun, Cassel Educational Limited, 1982.
- Kepçeoğlu, Muharrem. Psikolojik Danışma ve Rehberlik, 2.Baskı , Ankara, 1986.
- Kuzgun, Yıldız. Rehberlik ve Psikolojik Danışma., Ankara, ÖSYM Yayınları, 1995-7.
- Özgüven, İbrahim Ethem. Bireyi Tanıma Teknikleri, , Ankara, PDREM Yayınları, 1998.
- Özgüven, İbrahim Ethem. Çağdaş Eğitimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ankara, PDREM yayınları , 1999.
- Özoğlu, Süleyman Çetin. Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma, İzmir, E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 3, 1982.
- Tan, Hasan. Psikolojik Danışma ve Rehberlik, İstanbul, Alkım Yayınevi, 1992.